

SOSYOLOJİK AÇIDAN SINIR: DEREÇİK ÖRNEĞİ*

Dr. Ferhat TEKİN
ferhadtekin@gmail.com

Özet

Devlet sınırlarını sosyolojik bir bakış açısıyla konu edinen bu çalışma bir yönüyle teorik, diğer yönüyle de bir alan araştırmasıdır. Teorik kısımda modern devletle birlikte ortaya çıkan yeni sınır anlayışı üzerinde durularak sınırın ulus-devlet, milliyetçilik ve modern teritoryal düzen için ne anlama geldiği tartışılmaktadır. Çalışmanın alan kısmında ise Türkiye-Irak sınırındaki Derecik bölgesine odaklanılmıştır. Söz konusu sınırda ikamet eden Gerdi aşiretinin sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi yönlerden sınırla ve sınırın karşı tarafıyla nasıl ilişki kurduğu ve bunun yaşam tarzını ve kültürünü nasıl etkilediği yapılan derinlemesine mülakat ve gözlem gibi teknik araçlarla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede sınırın, aşiret ve akrabalık ilişkilerinden evliliklere, ticareten, adetler ve sınır algısına kadar birçok yönden kendine has bir sosyo-kültürel uzama sahne olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : sınır sosyolojisi, sınır kültürü, sınır topluluğu, sınır algısı, ulus-devlet, Derecik, kaçakçılık, Gerdi aşireti.

BORDER FROM SOCIOLOGICAL ASPECT: CASE OF DEREÇİK

Abstract

This study that researches state borders from sociological aspect, has both theoretical and field research. In theoretical chapter, it is discussed new border concept that comes out with modern state and how it can be understood for nationalism and modern territorial order. In particular this research focused on Derecik region that settled on Turkey-Iraq border. In this chapter, it is tried to be identified how Gerdi tribe that lives in this borderland contact socio-cultural, economic and political relationships with otherside and how those relationships effected on their lifestyles and culture by using in-depth interview method and other technics. In this context, it is determined that border can be accepted a socio-cultural space that includes the relationships from tribe and kinship to marriages, from trade to customs and border perceptions.

Key words: border sociology, border culture, border community, border perception, nation-state, Derecik, smuggling, Gerdi tribe.

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş olan doktora tezinin özetidir.

GİRİŞ

Sınırlar, Fransız Devrimi'yle birlikte yasal, mali, idari, ekonomik ve siyasal alanın limitlerini belirleyerek insan, sermaye ve malların sınır aşırı akışını düzenlemiş oldu. Sınırlar bu düzenleyici fonksiyonlarını bu dönemden neredeyse 1980'lerin sonuna kadar sürdürdü. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru iki kutuplu dünyanın ortadan kalkmasıyla ve siyasal sınırların açıklığının artmasıyla “kapalı totaliter sınırlar”dan “daha farklılaşmış sınırlar”a doğru bir değişim meydana geldi (Kollosov-O'Loughlin, 1998: 261). Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'ların başından itibaren sınırlar, uluslararası hayatın sert ve değişmez özellikleri olarak görülmekten çıkarak genellikle bağımlı, akışkan ve gözenekli bir hal almaya; ayrıca bu değişime bağlı olarak birçok akademik disiplinin ilgi odağı olmaya başlamıştır.

Sınırlar tartışması genellikle uluslararası ilişkiler veya siyaset biliminin konusu olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte neredeyse bütün ulusal sınırlar vatandaşlarına bir kültür ve kimlik algısı dayatır. Bu bakımdan sınırlar toprak üzerine çizildiği kadar insanların zihinleri üzerine de çizilir. Bazen toprağa çizilen sınırların insan zihinlerinde veya kültürlerinde tam bir karşılığı olmayabilir. Bu durumda coğrafi sınırlar büyük ölçüde etkisiz ama bir o kadar da yaralayıcıdır. Her halükarda sınırdaki hayat, sınırdaki kültür, geçişkenliği, engelleyiciliği ve diğer birçok açıdan ilginç toplumsal ilişki biçimlerine yol açabilmektedir.

Sosyoloji, sınır toplumlarının sosyo-kültürel görünüşleri ile ilgili çalışmalara katkıda bulunur. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayan bireylerin günlük aktivitelerini belirleyen gerçeklikleri göstermeye çalışır. Dolayısıyla sınır sosyolojisi sınır toplumlarının karakteristikleri olan olayların analizine ve tanımlanmasına odaklanır ve ortak unsurlara sahip olmalarına rağmen, her bir sınırı büyük ölçüde diğerinden farklı kılan kendine has sosyal gerçekliğin özelliklerini değerlendirir.

Sınırı konu edinen bir sosyolojik çalışmanın belki de en önemli özelliği sınırın diğer tarafıyla olan sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik bağların göz önünde bulundurulmasıdır. Zira, Gupta ve Ferguson'un (1992) da belirttiği üzere sınırlar ve sınır bölgeleri bir “ara bölge”dir. Dolayısıyla sınıra yönelik sosyolojik bir yaklaşım bu “ara bölge”deki yerel toplulukların ulus-devlet sınırlarından nasıl etkilendiğini, bu toplulukların, devletin sınırlara yüklediği anlamlara rağmen, farklı etnik ve kültürel özelliklerini nasıl devam ettirdiklerini ve diğer tarafla sosyal, kültürel, iktisadi vs. bağlarını nasıl sürdürdüklerini incelemeye çalışır.

Bu bağlamda sosyolojik açıdan sınıra göndermede bulunmak yalnızca, çizilmiş hatlara ya da savaşların bir sonucu olarak ve yahut diplomatik görüşmelerden ortaya çıkan ve hayali olarak çizilmiş sınırlara işaret etmek demek değildir. Bunların yanı sıra sınırlar, onun her iki tarafındaki toplulukların günlük yaşamına anlam veren ve belirleyen kendi özelliklerine sahiptir. Bu bakımdan Oda-Angel'in da vurguladığı üzere “sınır toplulukları ve insanları, sınırı hareketli ve esnek bir kavram ya da düşünce kategorisi yapan özellikler paylaşırlar, üstelik

kendi doğalarındaki büzülmelerden muaf tutulmayan melez kültürel ifadelerin büyük bir çeşitliliğini kapsayarak” (Oda-Angel, 2000: 2).

Bu çalışmada sınır, sosyolojik bir yaklaşımla ele alınarak, onun bir taraftan ulus-devlet, ulusçuluk ve ulusal kimlik ve kültür açısından ne ifade ettiği ve bunlar için nasıl işlevsel bir rol üstlendiği, diğer taraftan da sınırın, sınır insanları ve sınır toplulukları tarafından nasıl algılandığı dolayısıyla sınır bölgesindeki kültürün şekillenmesinde nasıl rol oynadığı incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma hem teorik hem de uygulamalı olmak üzere iki yönden gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın saha kısmı Hakkâri'nin Şemdinli ilçesindeki Derecik (Rubarok) sınır bölgesinde (Türkiye-Irak sınırında) gerçekleştirilmiştir.¹ Araştırma, Derecik bölgesindeki 9 köyde yapılmıştır.² Araştırmada görüşülen bireylerin yaş, medeni durum, cinsiyet ve meslek bakımından heterojen olmasına özen gösterildi. Dolayısıyla görüşmeler yaşlı, orta kuşak ve genç; kadın, erkek; evli, bekâr ve dul; korucu, esnaf, kaçakçı, çiftçi ve ev hanımı gibi çeşitlilik gösteren insanlarla yapılmıştır. Araştırmada 42'si erkek, 20'si kadın olmak üzere toplam 62 kişiyle görüşülmüş ve yarı yapılandırılmış soru formu, sözlü tarih, derinlemesine mülakat ve doğrudan gözlem teknikleri kullanılmıştır. Bu bağlamda “sınır insanları”nın sınırdan nasıl etkilendiği, onu nasıl etkilediği, sınırı nasıl algıladıkları ve sınırla etkileşime girilmesi sonucunda ne tür bir sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyla karşılaşıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. MODERN ÇAĞDA SINIRLAR: ULUS-DEVLET, TERİTORYA VE ULUSÇULUK

Anthony Giddens, geleneksel devletlerde sınırlardan ziyade hudut boylarının belirgin olduğunu, sınırların ulus devletin ortaya çıkmasıyla oluştuğunu belirterek Avrupa'da devlet sınırlarının belirlenmesi sürecinde daha önce var olan hudut boylarının sadece değişmekle kalmamış olup, anlamsal olarak da hudut boylarından sınırlara doğru sertleşen bir biçimde değişikliğe uğradığını vurgular (Giddens, 2008: 73).

Modern teritoryal sisteme geçişle birlikte sınırların hem anlamında hem de işlevlerinde önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Malcolm Anderson'un da ifade ettiği üzere “sınır oluşturmak insanlık tarihi boyunca sürekli tekrarlanan bir etkinlik olmuştur, fakat sınırların özellikleri zamanla oldukça değişmiştir” (Anderson, 1996: 12). Yine, Anderson devletlerarasındaki sınırların reformasyon sonrası Avrupa'sında gittikçe birbirine benzediğini ve düşüncenin ortak bir buluşu olarak yerleştiğini belirtir. Sonuçta da egemenlik fikri -yani teritorya üzerindeki özel kontrol- ulus-devlet ve milletlerarası hukukun gönüllü kabul edilmesiyle

¹ Derecik hem söz konusu sınır bölgesinin hem de bu bölgedeki bir beldenin adıdır. Dolayısıyla bu araştırma söz konusu beldeyi de içine alan sınır bölgesinde yapılmıştır.

² Bu köyler: Aralık (Perave), Beşikağaç (Nihava), Derecik (Rubarok), Dereboyu (Çemekürk), Gökçetaş (Müseka), Kırca (Begor), Koryürek (Begijne), Samanlı (Mava), Yeşilova (İsya)'dır.

düzenlenen devletlerin yasal eşitliği, devlet sınırları konusunda ortak bir anlayışın yayılmasına neden olmuştur (Anderson, 1996: 12).

“Açıkça çizilmiş sınırlar, 18. yüzyıldan beri küresel devlet sistemi için önemi gittikçe artan hayati bir unsur oldu” (Anderson-O’Dowd, 1999: 594). Böylece sınırlar politik kimliklerin ve ulusların inşa edilmesi sürecinde mitik bir anlam kazanmış oldu (Anderson, 1996: 4). Dolayısıyla bu dönemden itibaren homojen bir kültürel ve ulusal kimlik oluşturmak teritoryal sınırların öncelikli görevi olarak gerçekleşti. Anderson, modern devletin asıl amacının altında ulus-devlet-toprak özdeşliğinin kurulmasının yattığını belirtir. Bu özdeşliği ya da kimliği kurmak için ilk gereksinim duyulan şey ise çizgisel sınırlardı. Zira, ulus-devletin sınırları, çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün olduğu varsayımına dayanır.

Sosyolojik bir kavram olan ulusun kültürel görünümü ile hukuki ve siyasi bir kavram olan devlet egemenliğinin eşitlenerek bir toprak parçası (teritorya) içinde bir araya getirilmesi modern dünyanın şu ana kadar karşılaştığı en etkili uzamsal teorilerden biridir (Amaral, 2002: 18). Amaral’a göre bu politik model özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupalı siyasi güçlerin belirlemiş oldukları hudutlara coğrafik katkıların merkezi façetası oldu (Amaral, 2002: 18). Avrupa kaynaklı politik ve uzamsal bir model olan bu ulus-devlet biçimi dünyanın geriye kalan büyük bir kısmına, başta Avrupa sömürgeciliğinin bir yan ürünü olarak ihraç edildi.

Modern devletin teritoryal olarak tanımlanması dolayısıyla akrabalık ilkesinin önemsenmemesi özellikle içinde bulunduğumuz coğrafya başta olmak üzere dünyanın diğer birçok yerinde hayatın süregelen akışını bozmuştur. Akbar S. Ahmed’in ifadesiyle;

“Afrika ve Asya’da devletlerin kurulması, çoğu kez, sınırların köyleri ve kabileleri ikiye bölmesi yüzünden, kabile mensuplarına zalimce gelen bir ayrılık demek olmuştur. Afganistan ile Pakistan arasında bölünen Pathanlar iyi bir örnektir. ...gündemdeki bir örnek de, yarım düzine ulus arasında parçalanmış durumdaki, kökenleri çok eskiye dayanan, soylu fakat trajik bir yazgıya sahip Kürtlerdir. Müslüman kabileler, Batılı güçleri yalap şap sınır çizme deneylerinden dolayı suçlamakta haklıdır” (Ahmed, 1995: 156).

Dolayısıyla modern öncesi devletlerin sınırları (sınır boyları) sosyal yaşamı göz önünde bulundururken, modern ulus-devlet sınırları, sınır bölgesinde yaşayan toplulukların yaşamını görmezden gelerek çoğunlukla sosyal hayatı çok keskin bir biçimde ikiye ayırır.

Gupta-Ferguson’un da dikkat çektiği gibi alan, yer ve kültürün eşbiçimli (izomorfik) olarak varsayılması bazı önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Öncelikle ulusal sınırların kenarlarında ya da sınır bölgelerinde ikamet eden insanların sınırın diğer tarafıyla sahip oldukları sosyal, kültürel, ekonomik vs. bağlar ihmal edilmiştir (Gupta-Ferguson, 1992: 7). Ayrıca sınır bölgelerinde farklı kültürlerin varlığı görmezden gelinerek dominant kültür içinde zamanla eriyeceği farz edilmiştir. Dolayısıyla kültür ve kimliğin geleneksel teritoryal varsayımı, bir başka ifadeyle “teritoryal tuzak”ın kültürel biçimi, sınır bölgelerini bir “aradaki kuşak” (interstitial zone) (Gupta-Ferguson, 1992: 18) ya da melez bir alan olarak görmesi mümkün olmamaktadır.

Özellikle 1990’lı yıllarda ortaya çıkan zengin disiplinlerarası sınır çalışmaları, sınırları devletin mutlak ve katı çizgilerini belirleyen işaretler olmaktan ziyade onları hem maddi hem de sembolik görünlümlere sahip sosyal oluşumlar olarak anlamayı sağladı. Bu dönemde sınırlarla ilgili çalışma yapan uluslararası çapta bir topluluk ortaya çıktı. Bu sınır bilginleri topluluğu seleflerinden farklı olarak sınırların siyasal, iktisadi, sosyal, psikolojik ve kültürel anlamlarını teorize etmeye giriştiler (Paasi, 2009: 218). Ancak çok yakın bir dönem içinde teritorya, egemenlik ve kimlik arasındaki ilişkileri anlamak için anti-determinist ve anti-özcü yaklaşım açısından sınırlarla ilgili çalışmalar yapılmaya başlandı.

Henk van Houtum, son birkaç on yıl içinde sınır epistemolojisi ve ontolojisinin genişlemeye başladığını bundan önce sınırlara çok dar ve deterministik bir açıdan bakıldığını ifade eder. *“Bir bakıma, siyasi coğrafya ve jeopolitikada son birkaç on yıldır devletin siyasi hudutları olarak sınırlara odaklanmaktan, sosyal-teritoryal oluşumlar olarak sınırlara bir dönüş olduğunu görmekteyiz”* (van Houtum, 2005a: 673-4). Postmodern paradigmanın sosyal bilimlere hakim olması sınırlara yaklaşım biçimini de büyük ölçüde değiştirdi. Dolayısıyla son dönem sınır çalışmalarındaki anti-determinist, anti-pozitivist ve anti-özcü yaklaşım biçimleri postmodern paradigmanın sosyal teoriye hakim olmasıyla yakından ilgilidir.

Sınırların sadece politik ve iktisadi açıdan ele alınmasına karşı çıkan Baud-Schendel’e göre sınırın sosyal ve kültürel etkilerinin incelenmesi sınır teorisine önemli katkılar sağlayacaktır. *“Eğer bu postmodern çağda dikkatlerimizi tarihsel kavramların oluşumuna ve yapı-bozumuna yönettirsek, sınırlar ilgisimizin başta gelen konusu olacaktır. Sınırların yapay karakterini vurgulayarak başlamalıyız. Sınırlar, zihinsel oluşumların nasıl sosyal gerçeklikler haline gelebildiklerinin başlıca örnekleridir”* (Baud-Schendel, 1997: 243).

Sınırın, teritoryanın ve teritoryalitenin toplumsal ve siyasal değişim ve çatışmaların anlaşılmasında mühim arka planlar olarak önem taşıdıkları gözden kaçırılmamalıdır (Paasi, 2009: 218). Çağdaş sınır çalışmalarının köşe taşlarından biri teritoryal kimliklerin ortaya çıkması ve evrimi ile ilgili çalışmalardır. İnsanların günlük yaşamlarındaki sınırların önemi, sınırların toplumsal farkındalık içindeki rolleri ve insanların kendilerini çeşitli teritoryal (ülke, bölge, yerel vs.) düzeylerle tanımlamaları olmaksızın anlaşılabilir (Kolosov, 2005: 614).

2. SINIR BÖLGESİNDE ETKİLEŞİM BİÇİMLERİ VE KÜLTÜR

Sınırlar, Chris Rumford'un (2006: 165) vurguladığı gibi, bir dizi aktör tarafından oluşturulur, değiştirilir ve yapı-bozuma (deconstructed) tabi tutulur (Rumford, 2006: 165). Özellikle doksanlı yılların başından beri teritoryal sınırların geçirgenliğinin görülmeye başlanması yeni bir dönemin kapılarını da açmış oldu. Bu geçirgenlik bir yandan hareket serbestliği sağlarken, diğer taraftan da etnik ve kültürel etkileşimin yollarını açtı. Hatta sınırlarla engellenmiş olan sosyal, kültürel ve diğer bağların tekrar canlanmasına sebep oldu.

Sınırdaki yaşayan insanlar için sınır, eylemlerinin ve günlük yaşamlarına yansıyan söylemlerinin temel parçasıdır. Öyle ki bunlar kolektif ve tarihsel anlamlara çevrilmeyi gerektirmeyen ve kendilerini genel bir sosyal-uzamsal bilinçlilik ve somutluk içinde gösteren bir özellik gösterirler (Nevman-Paasi, 1998: 198). Sınır bölgesindeki insanlar, sınırın karşı tarafıyla girdikleri yoğun etkileşim nedeniyle 'yabancı'larla genellikle çok yakın bir ilişki içindedirler. Oscar Martinez'e göre sınır bölgesinde yaşayan insanlar ya da sınır insanları genellikle iki şekilde görülürler. 1) Ulusal sınır insanları (National borderlanders) ve 2) Uluslararası sınır insanları (transnational borderlanders).

Ulusal sınır insanları, yabancı ekonomik ve kültürel etkilerle karşılaşmalarına rağmen, ilgisizlik, isteksizlik ya da diğer taraftaki toplumla herhangi somut bir ilişki kurma yetersizliğinden dolayı sınırın karşı tarafıyla düşük seviyeli ya da yüzeysel bir ilişki içindedirler. Sınırdaki bu toplulukların yönelimi ülkelerinin merkezine doğrudur (Martinez, 2002: 6).

Uluslararası sınır insanları ise komşu oldukları ulusla önem verdikleri bağları devam ettirirler. Bu insanlar hem sözkonusu bağları engelleyen sorunların üstesinden gelmek için çaba gösterirler hem de sınırın karşı tarafında iş, eğitim, alış-veriş, seyahat ve hatta ikamet etmek için fırsat kollarlar. Bu toplulukların yönelimi ise yaşamlarını etkileyen çift uluslu bir sisteme doğrudur. Bunların yaşam tarzı ilişki kurdukları tarafın etkisi altındadır ve bu durumdan rahatsızlık duymazlar (Martinez, 2002: 6).

Kuşkusuz sınırdaki ikamet eden insanlar sadece bu iki kategori içinde değerlendirilemez. Martinez bu iki kategorinin temel olduğunu fakat bunların her birinde alt grupların olduğunu belirtir (Martinez, 2002: 6-7). Sınır bölgelerindeki topluluklar karşı tarafla kurdukları ve sahip oldukları bağlara göre birtakım değişiklikler gösterirler. Bu toplulukların sahip oldukları tek kültürlülük, çift kültürlülük, tek ulusluluk, çift ulusluluk, tek dillilik, çift dillilik vs. gibi özellikler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sınır bölgesindeki toplulukların yerel politik örgütlenmelerinin ve kültürünün doğası sınırdaki etkiler ve sınırın işlerliği çoğu zaman onların aktivizmine bağlıdır (Brunet-Jailly, 2010: 6). Minghi'nin belirttiği gibi sınır yaşamının özellikleri

kültürel peyzajın baskın şekillendiricileri olurlar, fakat bu özellikler sınırlardan iç bölgelere gidildikçe kaybolur (Minghi, 2002: 90).

Sınır bölgelerinin kültürü, sınırı keskin bir şekilde bölmede ya da birbirine bağlamada önemli bir rol oynar. Bazı sınır toplulukları sınırın ayırıcı etkisini arttırmışlar, zira diğer tarafla herhangi bir etkileşim sözkonusu değildir. “*Sınırdaki kültür farklılaşmaları olduğunda sınır etkisi (border effect) de artar*” (Brunet-Jailly-Dupeyron, 2007: 6). Bu durumun en güzel örneklerinden birini Türkiye-Ermenistan sınırı oluşturmaktadır. Bu sınır bölgesinin her iki tarafındaki kültürel farklılaşmalarda, yaklaşık yüzyıldır süren çatışmacı ve düşmanca politikaların her seferinde yeniden üretilmesinin payı azımsanmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla Türkiye-Ermenistan arasında “sınır etkisi” çok açık bir biçimde görülebilir.

Diğer taraftan kültür bir sınır bölgesini birbirine bağladığında bir engel olarak işleyen sınıra meydan okur ve onun “sınır etkisi”ni zayıflatır (Brunet-Jailly-Dupeyron, 2007: 6). Dolayısıyla sınır topluluklarının kültürü sınırın karşı tarafında da görülüyorsa, yani dil, din, etnisite ve sosyo-ekonomik göstergeler sınırın diğer tarafında da hüküm sürüyorsa, bu durumda uluslararası sınırların bir meydan okumayla karşı karşıya olduğu söylenebilir (Brunet-Jailly-Dupeyron, 2007: 6). Sınır kültürünün bu yansımaları Türkiye’nin güneydoğu sınırlarında gözlemlemek mümkündür. Özellikle de -bu tezin araştırma alanını oluşturan- Hakkâri sınırı sözkonusu sınır kültürünün en açık görüldüğü sınır bölgelerinden biridir. Zira aynı kültürel özellikler sınırın her iki tarafını da kapsayacak bir biçimde varlık göstermektedir. Dolayısıyla buradaki “sınır etkisi” zayıftır.

Wilson-Donnan, sınırdaki toplulukların ya da etnisitelerin birbirinden farklı biçimlerde bölünmesinden dolayı bu toplulukların farklı özelliklere sahip olduklarını belirtirler (Wilson-Donnan, 1998: 14). Sözkonusu yazarlar etnik kimlikleri bakımından sınır topluluklarını ya da gruplarını üç ana kategoride değerlendirirler: a) hem içinde buldukları devlettekilerle hem de sınırın karşı tarafındakilerle aynı etnik bağları paylaşanlar; b) hem içinde buldukları devlettekilerden hem de sınırın karşı tarafındakilerden etnik bakımdan farklılaşmış olanlar; c) kendi devletlerinin ulusal çoğunluğunun üyelerinden olup, sınırın karşı tarafıyla hiçbir etnik bağa sahip olmayanlar (Wilson-Donnan, 1998: 14).

Türkiye’nin güneydoğu sınırları boyunca birinci ve ikinci türden etnik bağların olduğunu söylemek -bütünüyle olmasa da- mümkündür (Özgen, 2005, 105). Yine Hakkâri’deki Kürt nüfusun özellikle sınırın Irak tarafındakilerle sahip olduğu bağlar birinci türden etnik bağlara açık bir örnektir.

Sınır bölgesini sınırın sosyal ağları ve etki alanına bağlı olarak ele alan Baud-Schendel (1997) sınır bölgesini genel olarak üç bölgeye ayırırlar:

a) *Sınırın merkezi bölgesi* (border heartland); sözkonusu bölge sınıra bitişiktir ve onun hükmü altındadır. Buradaki sosyal ağlar doğrudan sınırdan etkilenir ve hayatta kalmak için ona bağlı olmak gerekir. Burada yaşayan

insanların sınırın kaprislerine uyum sağlamaktan başka hiçbir seçenekleri yoktur.

b) *Orta sınır bölgesi (intermediate borderland)*; bu sınır bölgesinde sınırın etkisi hissedilir, fakat bu etki zayıftan orta dereceye kadar değişen bir şiddete sahiptir.

c) *Dış sınır bölgesi (outer borderland)*, sınırın etkisi özel koşullar altında hissedilir. Bir başka ifadeyle sınır etkisini kanal, set ya da deniz gibi bazı yollardan gösterir (Baud-Schendel, 1997: 221-2).

Bu sınıflama bağlamında Türkiye-İrak sınırındaki Derecik (Rubarok) bölgesi *sınırın merkezi bölgesi*'nin birçok özelliğini gösterir. Zira, Baud-Schendel'in belirttiği gibi "buradaki sosyal ağlar doğrudan sınırdan etkilenir ve hayatta kalmak için ona bağlı olmak gerekir. Burada yaşayan insanların sınırın kaprislerine uyum sağlamaktan başka hiçbir seçenekleri yoktur" (Baud-Schendel, 1997:221).

3. BİR SINIR TOPLULUĞU OLARAK GERDİ AŞİRETİ VE KÜLTÜRÜ

Neşe Özgen, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına dair sayıtlı ve konuşmaların genellikle Türklük meseleleriyle ya da Osmanlı sınırlarıyla ilgili olduğuna dikkat çekerek, söz konusu sınırlardaki yerel topluluklar, köyler, kasabalar ve şehirler için sınırın ne anlama geldiğinin ise çoğunlukla görmezden geldiğini vurgular.

"Kamuoyunun gözünde ve hatta siyasetçilerin ve devlet ricalinin nezdinde de, Suriye sınırı sadece Hatay meselesiyle, Irak sınırı Musul ve Kerkük'le eşdeğerdir. Başka şehirler yok mudur? Suriye'yle sınırdış başka şehirler, Irak'la dipdibe kasabalar, köyler yok mudur? Bu kasabalar, köyler, şehirler kendi sınırlarını ne zamanlarda çizdiler? Suriye Irak ve İran sınırlarının çizilme ve onaylanma süreçlerine kısaca bir göz atmak dahi, bu sürecin sanıldığı kadar durağan ve istikrarlı olmadığını göstermeye yeter" (Özgen, 2004: 37-8).

Özgen'in bu eleştirisine katılmamak mümkün değil. Ayrıca Türkiye'nin sınırlarının, söz konusu olduğu her durumda güvenlik ya da terör meselesine bağlı olarak konuşulması ya da üzerine yazılması da çok alışıldık bir durumdur. Hemen her defasında sınırın ve sınırdaki şehir ve kasabaların jeo-stratejik ve jeopolitik açıdan ne kadar önemli olduklarının altı kalın çizgilerle çizilir. Diğer taraftan bu şehirlerin, kasabaların ve köylerin karşı tarafla olan sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihi bağlarına ise hiç değinilmez. Bu nedenle sınır köylerinin, kasabalarının ve

topluluklarının söz konusu özelliklerine yönelik bir yaklaşım bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

3.1. Karşı Tarafı Aşiret ve Akrabalık İlişkileri

Donnan-Wilson'ın da işaret ettiği gibi bazı durumlarda “bir sınırın her iki tarafında kalan topluluklar arasındaki ya da her iki tarafın ulus ve etnik grubu arasındaki hudutları yabancıların ayırt etmesi zordur. Çünkü sınırın iki tarafındaki kültür biçimleri yakınlaşıp tek bir noktada keşirler” (Donnan-Wilson, 2002: 134). Sınırın söz konusu bu kültür biçimine Gerdi aşireti mıntıkası çok yerinde bir örnek oluşturmaktadır. Zira Gerdi aşiretinin sınırın her iki tarafında ikamet eden üyelerinin yaşam tarzları bütün yönlerden (giyim biçimleri, kullandıkları diyalekt vs.) aynıdır.

Aslında bırakın yabancıları bölgedeki yerlilerin bile sınırı ayırt etmeleri çok zordur. Eğer sınır karakolları ve sınır taşları olmasaydı çok uzaktan değil sadece Hakkâri merkezden ya da Yüksekova'dan gelen birinin ya da birilerinin bile buradan bir devlet sınırının geçtiğini fark etmeleri mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla buradaki sınır kültürü, Donnan-Wilson'ın ileri sürdüğü gibi hiç de “melez uzamlar ve mekânlar” (Donnan-Wilson, 2002: 141) özelliğini göstermez.

Özellikle 1990'lardan beri Doğu ve Güneydoğu'da kentleşmeyle birlikte aşiret ve akrabalık bağlarının zayıfladığı veya çözüldüğü sosyolojik bir gerçektir. Buna karşın kırsal topluluklarda aşiret ve akrabalık bağları daha kuvvetlidir. Bu durumu Gerdiler arasında gözlemlemek mümkündür. Üstelik Gerdiler arasındaki akrabalık ve aşiret ideolojisinin kuvveti sadece sınırın bu tarafıyla sınırlı değildir.

Derecik'te görüşülen bir Gerdili (70'li yaşlarda) aşiret ideolojisine göndermede bulunarak karşı taraftaki akrabalarıyla ilişkilerini sürdürmenin zorunluluğunu şu şekilde vurgulamaktadır:

“Her şeyden önce sınırın bu tarafındaki Gerdilerle diğer tarafındakiler birdir. Biz amcaoğullarıyız (pısmam).³ Akraba olmak her durumda bir ve birlikte olmak demektir. Aramızdan her ne kadar bir sınır geçiyor olsa da bu akrabalık ilişkilerimizi zayıflatmıyor. Sık sık gidip gelerek birbirimizin acılarına ve sevinçlerine katılıyoruz. Ayrıca birbirimize kız alıp-vererek ilişkilerimizi daha da kuvvetlendiriyoruz”.

³ Aşiret ideolojisinde amcaoğlu (pısmam) terimi dar anlamının ötesinde çok geniş bir anlamda kullanılır. Bir aşiretli için aynı atadan gelenlerin hepsi onun amcaoğullarıdır. Bu ifade o kadar genişki çoğu zaman birbirlerini şahsen tanımayanları da kapsayan bir tarzda kullanılır. Bir başka ifadeyle “hayali cemaat”in küçük bir versiyonudur.

Kırca (Begor) köyünden bir köylü, sınırın karşı tarafındaki Gerdi mıntikasını kastederek, onlara yakınlıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Karşı taraftakilerle aramızda herhangi bir fark olduğunu düşünmüyorum. Çünkü adetlerden yaşam tarzına ve konuşma şekline kadar hemen her şeyimiz aynı. Fakat bu hususlarda Hakkâri ve Yüksekova ile aramızda birçok fark var. Bunu sadece biz söylemiyoruz, oralardan (Hakkâri ve Yüksekova) gelenler de bizim kendilerinden birçok yönden farklı olduğumuzu söylüyorlar.”

Derecik (Rübarok) kasabasındaki yaşlı bir adam ise karşı tarafla sınırlar çizilmeden önceki duruma göndermede bulunarak şu ifadeleri kullanır:

“Biz sınırın diğer tarafındaki köylülerle akrabayız, aynı aşiretteniz. Seksen-doksan yıl öncesine kadar burada sınır diye bir şey yoktu. İngilizler geldi çıkarları uğruna bizi böldüler. Kimimiz bu tarafta (Türkiye) kaldı, kimimiz de karşı (Irak) tarafta. Ama birbirimizden kopmadık, karşılıklı olarak gidip geldik, halen de böyle devam ediyor. En başta biz, karşı taraftakilerle akrabayız, adet, gelenek ve göreneklerim aynı. Kız alıp veriyoruz, alışveriş yapıyoruz. Bu nedenlerle Hakkâri veya Yüksekova'ya göre kendimizi karşı tarafla elbette daha yakın görüyoruz.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere aşiret ve akrabalık bağları sınırın her iki tarafındaki Gerdileri birbirine sıkıca bağlamıştır. Başka bir deyişle Gerdi aşireti, teritoryasını ikiye bölen sınıra aşiret ve akrabalık bağlarıyla karşılık vermekte, fakat bunu yaparken sınıra karşı herhangi bir meydan okumaya girişmemektedir. Bunun yerine kendilerine yaklaşık 90 yıldır dayatılan bu sınırı dönem dönem *“farklı uygulamalara tabi tutarak, derin bir dönüşüme uğratmışlardır”* (De Certeau, 2009: 46). Dolayısıyla karşıyla akraba olmanın sosyal sermayesi ve haklılığı ile sınırı kendi sosyo-kültürel uzamsal yapılarına uydurmuşlardır. Bunun sonucunda da sınıra özgü bir kültür ortaya çıkmıştır.

3.2. Karşı Tarafla Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Sınırlar her zaman engelleyici yönleriyle etkiye bulunmazlar, bazen fırsatlar olarak pozitif yönleriyle de etki bulunurlar. Donna K. Flynn'in ifadesiyle sınır sakinleri serbestçe diğer tarafa gidip-gelebiliyorlarsa o zaman sınırlar *“fırsat koridorları”* olabilirler (Flynn, 1997: 313). Bu durum Gerdilerin sınırla etkileşimini çok güzel bir biçimde betimlemektedir. Zira sınırın her iki tarafında ikamet eden

Gerdi aşireti mensupları sınırın engelleyici yönünden ziyade onun fırsatlar ve imkânlar sunan yönünü çok etkin bir şekilde kullanmaktadırlar.

Sınırın her iki tarafındaki Gerdiler arasındaki ticari ilişkiler de sosyo-kültürel ilişkiler gibi yoğun bir görünüm arz etmektedir. Ancak buradaki sınır ticaretini Hakkâri'nin diğer yerlerindeki sınır ticaretinden ayıran önemli bir faktör söz konusudur. Gerdilerin sınırın karşı tarafıyla girdikleri ilişkilerin temelinde olan akrabalık ya da aşirete dayalı bağlar ticari ilişkiler için sağlam ve kalıcı bir zemin oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle sınırın her iki tarafında varlık gösteren sosyo-kültürel sermaye, ekonomik sermayenin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Buna karşın Çukurca'nın sınır köylerinin (Üzümlü hariç, Narlı, Çıgılı, Ortaköy vb.) sınırın karşı tarafıyla paylaştıkları (Gerdilerinkine benzer) bir sosyo-kültürel sermayeden söz edilemez. Bir başka ifadeyle sınırın karşı tarafıyla sahip olunan akrabalık bağları nadirdir. Çukurca'nın sınır köylerinde de sınır ticareti (kaçakçılık) yapılmakla birlikte onun akrabalık ya da aşiret bağlarına dayandığı söylenemez. Söz konusu yerlerde ticari ilişkiler diğer birçok ilişki için bir zemin olmaktadır. Oysa durum Derecik (Gerdi) mıntikasında bunun tam tersidir. Bu, sınırdaki bir ilin (Hakkâri) farklı bölgelerinde bulunan "sınır insanları"nın karşı tarafla kurdukları ilişkilere yakından bakıldığında onların birbirinden ne derece farklı özelliklere sahip olduklarını gösteren güzel bir örnektir.

1980'lere kadar iki taraf arasındaki temel iktisadi faaliyet koyun ticaretine dayanıyordu. Koyunlar genellikle bu taraftan götürülür, karşılığında da çay, gazyağı, elbiselik kumaş, ayakkabı vs. getirilirdi. Günümüzde ise ticaret önceki gibi malların karşılıklı değişimi üzerinden değil para karşılığında gerçekleşmektedir. Bir diğer değişim de bu taraftan herhangi bir malın diğer tarafa satılmayıp neredeyse tüm ticari malların karşıdan geliyor olmasıdır. Bunların başında da akaryakıt (benzin, mazot vs.), çay, sigara, pirinç, elbiselik kumaş, bazı küçük elektronik eşyalar vs. gelir.

Sınırın karşı tarafıyla yapılan ticari faaliyetler Gerdilerin yaşam koşullarının iyileşmesini sağlamıştır. Özellikle 90'ların ortalarından bu yana maddi imkânlarının arttığını belirten yöre insanı, bunda özellikle iki faktörün etkili olduğunu dile getirmektedir: Devletin sınır ticaretine izin vermesi ile karşı tarafta Kürtlerin özerklik elde etmesi. Zira Irak Kürtleri bölgesel bir yönetim hüviyetini aldıktan sonra maddi koşulları da öncekine göre olumlu yönde değişmiş ve bu değişim sınırın bu tarafını da etkilemiştir. Bir sınır sakininin aşağıdaki ifadeleri dönemsel açıdan sınır ticaretinin nasıl değiştiğini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

“Aslında çok uzun yıllardan beri sınır ticaretini yapıyoruz. Ben yetmişli ve seksenli yıllarda da sınır ticareti yaptım. Fakat o zaman şimdiki gibi serbest değildi. O dönemlerde asker, jandarma bizi gördüğünde kaçırdık bazen de yakalanırdık. Hem Saddam hududu sıkı kontrol ederdi hem de Türk askeri. Üstelik bu

dönemlerde Kürtlerle Irak devleti sürekli çatışma halindeydi ve kıtlık vardı. Özal döneminde ise sınır ticareti serbest oldu. Fakat karşı taraftaki akrabalarımız Saddam tarafından sürekli tehdit ediliyorlardı ve maddi durumları da bugünkü gibi iyi değildi. Asıl iyileşme doksanlı yılların ortalarından itibaren oldu. Operasyonlar olduğu zaman geliş gidiş olmuyor. Bunun dışında herhangi bir engelle karşılaşmıyoruz” (Derecik, erkek, 70 yaşlarında).

Bir başka sınır sakini de özellikle 90’lı yıllardan beri sınır ticaretinin yoğunlaştığını ve bazı nedenlerden dolayı gayrı-resmi bir meşruiyet kazandığını ima etmektedir:

“Sınır ticareti, özellikle 1992-93’ten bu yana yoğunluk kazandı. Bu mıntıkadakilerin büyük bir çoğunluğu geçimini bu ticaretten sağlıyor. Burada hayvancılık oldukça azalmış durumdadır. Zaten koruculuk maaşları da geçimimizi sağlamaya yetmiyor. Geriye sadece sınır ticaretini yapmak kalıyor. Buradaki resmi yetkililer de bunun farkındalar. Bizim karşı tarafla sahip olduğumuz bağları (akrabalık, aşiret) onlar da biliyor. Dolayısıyla serbest bir şekilde ticaret yapabiliyoruz” (Koryürek, Erkek, 45 yaşında).

Sınırın karşı tarafından alınacak mallar için illa oradaki köy ve kasabalara kadar gitmek gerekmiyor. Zira cep telefonları sınır ticareti yapanların işini epey kolaylaştırmıştır. Cep telefonlarıyla verilen siparişler sınırın sıfır noktası olan Hacibekir çayına kadar arabalarla getirilir. Hacibekir çayı iki taraf arasındaki yasal sınır hattıdır, dolayısıyla arabalarla getirilen mallar çayın karşı tarafında indirilerek teslim alınır ve bu tarafa geçirilir. Ayrıca bu faaliyetler sadece ticari amaçlarla yapılmaz. Derecik bölgesindeki insanların çoğu ihtiyaç duydukları eşyaların (gıda, giyim, yakıt, yapı vs.) büyük bir kısmını da bu yoldan elde ederler.

3.3. Sınırdaki Toplumsal Cinsiyet ve Evlilikler

Sınırın karşı tarafıyla karşılıklı evliliklerin olup olmadığına yönelik bir soruya verilen cevapların hemen hepsi olumlu yöndedir. Hatta görüşülenlerin, akrabalık ilişkileriyle ilgili yönetilen sorulara verdikleri cevaplarda da karşılıklı evliliklere özel bir vurgu yapılmaktadır. Aslında sınırın her iki yakasındakiler aynı aşiretten olmakla birlikte sosyal bağlarını pekiştirmenin ve sürdürmenin bir aracı olarak karşılıklı evliliklere başvurmaktadırlar. Buna karşın Çukurca ile Beytüşşebap arasındaki sınır köylerinde (Üzümlü, Narlı, Çıgılı, Ortaköy) karşı tarafla evlilikler yok denecek kadar azdır. Zira söz konusu köylerle sınırın karşı tarafındakiler

arasında aşiretsel değil az sayıda bireysel akrabalıklar söz konusudur. Dolayısıyla aşiret ideolojisinde önemli bir yeri olan endogamik evlilikler, Hakkârî'nin diğer yerlerine nazaran sınırın böldüğü Gerdi aşiretinde çok daha fazladır.

Bu sınır topluluğunun dikkati çeken bir diğer özelliği de çok eşliliğe dayanmasıdır. Erkekler çoğunlukla iki eşlidir, fakat üç eşlilere de rastlanmaktadır. Gerdi aşiretinin bu poligamik özelliği karşılıklı olarak sınırın diğer tarafına eş olarak giden kadın sayısını arttıran bir faktördür. Şunu da belirtmek gerekir ki, evlilik çağına gelen kızların çoğu ilk eş olarak değil, ikinci eş yani kuma olarak evlenmek istemektedir. Bunun nedeni sorduğumuzda da şu şekilde bir gerekçeyle karşılaştık: Burada iki eşlilik adettir. Erkeklerin hepsi değilse de büyük bir çoğunluğu iki eşlidir. Kadın açısından tek eş olarak kalma ihtimali çok düşüktür. İkinci eş burada daha saygın olmak demektir dolayısıyla kızların çoğu ikinci eş olarak evlenmek istiyorlar. Burada evlilik çağındaki kızlarla yapılan görüşmelerde hemen hepsinin dile getirdiği şu ifade ikinci eş olmayı tercih etmelerini çok açık bir şekilde açıklamaktadır: “ilk eş olup üzerime kuma geleceğine, ikinci eş olurum daha iyi, çünkü burada ikinci eş daha kıymetlidir.” Bu ifadeler aslında bir sosyal-psikolojik üstünlük durumunu ifade etmektedir. Bir başka deyişle kadın hem topluluğun hem de kocasının gözünde daha değerli bir konumda olmak istemektedir.

Gerdi kadınlarının çok eşlilikten çok fazla rahatsız olmadıkları ister istemez dikkati çeken bir tutum olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle buna yönelik bir karşı çıkışı açıkça göstermemektedirler. Acaba bunun nedeni sadece ataerkil kodların hâkim olduğu toplumsal cinsiyet yapısında kadının bastırılmışlığı mıdır? diye düşünmüyor değil insan. Fakat şurası açıktır ki; bu durum tam da Bourdieu'nun (2003) ifadesiyle bir “simgesel şiddet” örneğidir. Zira kadınların en açık ifadeyle çok eşliliği doğal olarak algılamaları, onun suç ortaklığını kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle burada kadınlar, erkek egemenliğine dayanan “habitus şemaları”yla düşündükleri ve yaşadıkları için bu durumu içselleştirerek olağan olarak karşılamaktadırlar.

“Erkek tahakkümü, simgesel şiddet, bilincin ve iradenin kontrolü dışında, hem cinsleşmiş hem cinsleştirici habitus şemalarının karanlıklarında yer alan bir tanıma ve yanlış tanıma edimi aracılığıyla gerçekleştiğini en iyi gösteren örnektir. Ayrıca, zorlama ile rıza, dış dayatma ile iç itki arasındaki skolâstik karşıtlığı saf dışı bırakmadan simgesel şiddetin anlaşılamayacağını da gösterir” (Bourdieu-Wacquant, 2003: 171-2).

Şemdinli ve çevresindeki çok eşlilik Muzaffer İlhan Erdost'un da dikkatini çekmiştir. Ancak Erdost (1960'lı yıllarda) bu sosyal olguyu üretim ilişkileri temelinde açıklayarak onun sosyo-kültürel boyutunu ihmal etmiştir. Erdost söz konusu olguyu kadınların yarı-göçebe yaşam koşullarında iş yükünün fazlalığına

ve bu iş yükünün kadınları yıpratmışına ve bunun sonucunda da kocalarının ikinci ve üçüncü eşleri aldıklarını ileri sürer (Erdost, 1987: 113-118). Oysa bu iddia birçok yönden sorunludur. Eğer durum Erdost'un ifade ettiği gibi olsaydı bugün çok eşliliğin ortadan kalkması gerekiyordu. Zira bugün hem Gerdiler arasında hem Şemdinli bölgesinde yarı-göçebe yaşam tarzı ortadan kalkmıştır. Üstelik teknolojik imkânlar (çamaşır makinası, buzdolabı vs.) da hayat şartlarını kadınlar için epey kolaylaştırmıştır. Fakat çok eşli evlilik halen çok yaygın bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca sözkonusu dönemde, sadece Şemdinli'de değil, bütün Hakkâri yöresinde yarı-göçebe yaşam biçimi hakim olmasına, dolayısıyla kadının iş yükü çok fazla olmasına rağmen çok eşlilik parmakla sayılacak kadar azdı. Bir başka ifadeyle aşiret ağaları gibi kimseler dışında çok az sayıda kişi çok eşliydi.

Çok eşlilik Gerdiler arasında -sınırın her iki tarafında da- yaygındır ve bu olgu onların içinde bulunduğu sosyo-kültürel uzamla doğrudan ilgilidir. Bir başka ifadeyle sınırın bu tarafındaki Gerdiler arasında çok eşliliğin yaygın olmasının öncelikli nedeni karşı tarafın "sınır etkisi"dir. Dolayısıyla çok eşlilik Erdost'un ileri sürdüğü gibi ne üretim ilişkilerine bağlı olarak ne de çok sayıda çocuğa sahip olma isteğiyle açıklanabilir. Derecik bölgesinde günümüzde bu olgunun devam etmesinin temel nedeni, sosyo-kültürel yapının sürdürme geldiği "habitus şemaları"nın, aşiret ve akrabalık bağları aracılığıyla sınırı aşan bir sosyal uzamda etki gösterebilmesidir.

3.4. Gerdilerin Sınır Algısı: "Aslında Burada Sınır Diye Bir Şey Yok"

Toni Payan'ın belirttiği gibi sınır, onu sadece medyadaki haberler aracılığıyla hep olumsuz olarak tanıyan, oradan çok uzaklarda yaşayan insanların algısında tehlikeli bir yerdir (Payan, 2006: 121). Oysa sınırdaki yaşayan biri ya da birileri için sınır hem onun evi hem de bütün zorluklara rağmen ondan en iyi şekilde yararlanmaya çalıştığı yerdir. Bir başka ifadeyle sınır insanları, sınıra rağmen sınırla yaşayan ve yaşamak zorunda olan kimselerdir.

Anthony P. Cohen, sosyal sınırları kastederek "sınır, yalnızca sınırın karşıt yakalarında yer alanlar tarafından değil, aynı yakada yer alan insanlar tarafından da oldukça farklı terimler çerçevesinde algılanabilir" (Cohen, 1999: 9) diye ifade ettiği önermeyi Türkiye-Irak sınırı için ileri sürmek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi genellikle sınır topluluklarının ya da 'sınır insanları'nın sınır algısı ile onu ulus-devletçi ya da resmi bakış açısından algılayanlar arasında çok büyük farklar vardır. Birinci kesim için sınır sosyal uzamlarına haksızca ve zorla empoze

edilen bir bölme hattı iken; ikinci kesim için ise “biz”i “yabancı”dan ayıran farklılık ve güvenlik duvarlarıdır.⁴

Zira sınırın aynı yakasında yer alan bazı kimseler Türkiye-Irak sınırını Kürtleri birbirinden ayıran bir sınır olarak algımlarken; başka birileri bu sınırı kendilerinin mensup olduğu aşireti ikiye bölen dolayısıyla da onu akrabalarından ayıran bir sınır olarak algılayabilir.

Söz konusu durum daha özelleştirilerek de ifade edilebilir. Mesela Derecik bölgesinde sınır her birey için aynı şeyi ifade etmez. Bir başka ifadeyle bireylerin sınıra dair algıları birbirinden farklı özellikler gösterebilir. Örneğin bir aile reisi için sınırın karşı tarafına geçmek hem akrabalarını ziyaret etmek hem de oradan bir şeyler getirerek bu tarafta satmak ve bundan bir gelir elde etmektir. Fakat H. Hafsa gibi bir kadın için sınırın karşı tarafına gitmek, oradaki oğlu, gelini ve torunlarıyla hasret gidermeyi ifade eder. Söz konusu kadının bir oğlu sınırın karşı tarafındaki Diyana kasabasında yaşıyor. Diğeri de bu tarafta ikamet ediyor. Sınırın Türkiye tarafındaki oğlunun eşi (H. Hafsa'nın gelini) Diyana'dan gelin olarak gelmiş, ancak gelinin ailesi 1990'lı yıllarda bu taraftan Diyana'ya göç etmiş ve halen orada yaşamaktadır. Dolayısıyla bu kadın (gelin) için de sınırın karşı tarafına geçmek anne babası, kardeşleri ve diğer akrabalarıyla özlem ve hasret gidermek demektir. Fakat bu durum diasporik bir özellik göstermez, çünkü sözkonusu kadının sınırın karşı tarafındaki ailesini ziyaret etmesi ile bu taraftaki herhangi bir köye gitmesi arasında bir fark yoktur. Belki tek farklılık ailesinin yaşadığı köyün daha uzak olmasıdır.

Aralık (Pareve) köyünde yaşayan, bir oğlu ve erkek kardeşi sınırın karşı tarafında (Diyana) ikamet eden bir kadın (55 yaşında) sınırın (Hacıbekir çayı), iki devlet toprağını birbirinden ayırdığına, bunun dışında ne sosyal ne de kültürel açıdan herhangi bir etkisinin olmadığına işaret eder. Aslında sözkonusu kadının aşağıda dile getirdiği ifadeler Derecik bölgesinde görüşülen kişilerin ortak görüşünü de yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle sınır, Gerdiler arasında coğrafi yönü dışında başka biçimde algılanmamaktadır.

“Burada hudut aşağıdaki Rubar (Hacıbekir çayı)’dır. Bu taraf Türkiye, diğer taraf da Irak’tır. Fakat bu hiçbir şekilde sınırın karşı tarafındaki akrabalarımızla ilişkilerimizi etkilemiyor. İstedığımız zaman gidip geliyoruz. Ha Besüsen’e (Ortaklar) gitmişim ha Beşiley’e farketmez.”⁵

⁴ Bunun her yerde geçerli bir ilke olduğunu söylemek elbette gerçekle uyumsuz, fakat özellikle Ortadoğu, Afrika vb. gibi yerlerde çizilen sınırların birbirleriyle çatışan sınır algılarına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

⁵ Beşiley sınırın karşı tarafındaki Gerdi aşireti köyüdür.

Fakat kadınların sınırla olan bu ilişkisi Hakkâri'nin her yerinde aynı özelliği göstermez. Bir başka ifadeyle kadınlar sadece Gerdi mıntıkasında (Derecik) sınırın karşı tarafına bu kadar rahat gidip gelebiliyorlar.

Bunun yanı sıra Gerdililer sınırın diğer tarafından söz ederken o taraftaki yerlerin (köy ve kasaba) adlarına göndermede bulunarak söz ederler. Örneğin oradaki akrabalarından söz ederken “sınırın diğer tarafındakiler” ya da “Irak Kürtleri” ifadelerinden ziyade “Diyana’daki falankes” ya da “Bermize’deki falan akrabamız”⁶ vb. ifadeleri kullanırlar. Oysa sınır bölgesinden daha iç bölgelere gidildiğinde, mesela Hakkâri merkez ya da Yüksekova’da, sınırın diğer tarafındakiler için daha ziyade “Irak Kürtleri” ifadesi kullanılır. Kuşkusuz bu farklılık sınırın diğer tarafıyla doğrudan akraba olup olmama (yakınlık) ve kurulan ilişkilerle ilgilidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi sınır Gerdi aşiretini ikiye bölmüştür. Ancak bu onları hiçbir zaman birbirlerini öncelikle iki ulus-devletin vatandaşları olarak görmelerine neden olmamıştır. Bir başka ifadeyle sınır onları uzamsal olarak her ne kadar bölmüş olsa da, aslında zihinlerinde böyle bir sınır yoktur. Zaten birbirlerine psiko-sosyal ve sosyo-kültürel açıdan bağlılıkları da bunun işaretidir. Dolayısıyla aşiret ve akrabalık bağlarını yoğun olarak devam ettirmektedirler. Karşılıklı olarak gidip gelmekte ve birbirlerine kız alıp vermektedirler.

Diğer taraftan Derecik bölgesindeki insanlar için sınırı geçmek gayet normal bir aktivitedir ve kendileri bunu illegal olarak adlandırmazlar. Zaten ‘kaçakçılık’ ya da ‘sınırı kaçak olarak geçmek’ gibi ifadelere günlük dilde pek rastlanmaz. Söz konusu ifadeler resmi yetkililer ya da bu bölge dışındakiler tarafından kullanılır. Sınırın karşı tarafıyla ilişkiler derin tarihi ve sosyo-kültürel köklere dayanır. Dolayısıyla buradaki durumla Switbert R. Kamazima’nın (2004) Tanzanya-Uganda sınırında yaşayan gruplar için ifade ettiği durum birbirine çok benzemektedir.

“Burada Sınır-ötesi aktiviteler tarihsel ve sosyal olarak kurulmuş köklere sahiptir, dolayısıyla sınırlar bu ilişkileri koparamaz ya da bu ilişkiler, illegal, yıkıcı ve gayri-resmi aktivitelere indirgenemezler” (Kamazima, 2004: 7).

Bu bağlamda sınır Gerdiler açısından “silik” ya da “yok” hükmünde olmakla birlikte, bu, onların sınırın yasallığına başkaldırdıkları ve onu reddettikleri anlamına gelmemektedir. Bir başka ifadeyle, etkisi oldukça zayıf olan sınırın kendi yapılarına uydurulmaya müsait olduğu anlamına gelmektedir.

Sınır hattının geçtiği bölge genel anlamda Barzan konfederasyonunun özelde de Gerdi aşiretinin mıntıkasıdır. Dolayısıyla sınırın bu noktasında aidiyet duygusu ya da kimlik burada iki şekilde ortaya çıkar: Gerdi aşiretine mensubiyet ile Barzan konfederasyonuna bağlılık. Bu bağlamda Donnan-Wilson, sınırda yaşayan

⁶ Bermize, Zerde, Galone, Kekla, Şanoşa, Deryasor, Beşiley, Hedine, Gerepeç, Hezır, Üpe vs. sınırın karşı tarafındaki Gerdi aşiretine mensup köylerdir.

insanların ortak bir aidiyet duygusuna sahip olabileceğini ve bu duygunun onları birbirlerine daha da yakınlaştırıp ortaklaştırdığına işaret eder. “Bu aidiyet duygusu onları, kendi ulusal toplulukları içinde kalan diğer yerlerin sakinlerinden ayırır” (Donnan-Wilson, 2002: 142). Derecik bölgesindeki insanlar bu açıdan, Hakkâri’deki ya da Yüksekova’daki insanlar bir yana, Şemdinli’deki insanlardan bile ayrılırlar. Bu bağlamda Derecik’teki bir sınır sakinin şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Biz hemen her yönden (sosyal, kültürel ekonomik vb.) Şemdinli merkezden ziyade sınırın karşı tarafıyla daha yakın ilişkiler içindeyiz. Dolayısıyla sınırın karşı tarafındakilerle benzerliğimiz (adetler, giyim-kuşam vs.) Şemdinli ile olan benzerliğimizden daha fazladır diyebilirim” (Kırca, erkek, 50 yaşında).

Dolayısıyla Derecik bölgesindeki insanların algısında sınır ayırıcı ve katı bir gerçeklik olmaktan ziyade esnek, silik ve geçirengindir. Buna bağlı olarak karşı taraftakiler de “yabancı” veya “öteki” değil, dost hatta aynı aidiyet duygusuna sahip insanlar olarak görülmektedir.

3.5. Sınırın Ötesine Uzanan Davalar

Aşirete dayalı yaşam tarzının tipik özelliklerinden biri de adli olayların (kan davası, kız kaçırma, soygun vs.) resmi makamlara havale edilmeksizin aşiret sistemi içinde halledilmesidir. Bazil Nikitin’in de vurguladığı üzere aşiret düzeninde “reisin adli yetkisi” (günümüzde büyük ölçüde ortadan kalkmıştır) bu tür olayların çözüme kavuşmasında ve kamu düzeninin sağlanmasında oldukça önemli bir role sahiptir (Nikitin, 2002: 232-3). Eğer sözkonusu olaylardan herhangi biri aşiret içinde meydana gelmişse bu durumda aşiret ağası tarafların arasını bulmaya çalışır. Fakat olay aşiretler arasında meydana gelmişse bu durumda da çoğunlukla aşiretlerin bağlı bulunduğu konfederasyonun reisi tarafından halledilir.

Hakkâri’de son yıllara kadar aşiretler arasındaki anlaşmazlık ve davalarda aşiret konfederasyonlarının (Ertuşî ve Pınyanışî) reisleri önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin Ertuşî konfederasyonu içindeki herhangi bir dava Ertuşî reisi, Pınyanışî içindeki herhangi bir dava ise Pınyanışî reisi tarafından çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Davaların büyük bir çoğunluğu bu yolla çözüme kavuşturulmuş olmakla birlikte, tarafların çözüme yanaşmak istememeleri nedeniyle yıllarca çözümsüz kalan davalar da olmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği Şemdinli’deki Gerdi ve Herki aşiretleri Hakkâri’deki diğer aşiretlerin aksine -Ertuşî veya Pınyanışî konfederasyonuna değil- sınırın diğer tarafındaki Barzan konfederasyonuna bağlıdır. Dolayısıyla adı geçen bu aşiretler kendi içinde çözemedikleri davaları Barzan’a götürüyorlar. Erdost -1960’lı yıllarda- Şemdinli’nin sınır köylerindeki davaların Şemdinli’deki resmi adli makamlara değil de Barzan’a götürüldüğünü belirtir. Erdost davaların Barzan’a götürülmesinin, onların hem hızlı çözüme kavuşturulmaları hem de davaların bu tarafta fiziki zorluklar nedeniyle (Hakkâri-Derecik arası yaklaşık 200 km.) mahkemeye intikal edemeyeceğinden kaynaklandığını ileri sürer. Aslında, Erdost sadece sınıra yakın yerlerde değil, diğer yerlerde de aşiretliğin “sorunlarını

mahkemeye getirmeden kendi aralarında çözülemeye çalış"tıklarını belirtir (Erdost, 1987: 159). Ancak, Erdost bu tarz bir çözümü "kan helali denilen adetler"e indirgeyerek çok yüzeysel bir sonuca varır. Oysa bu durum yüzyıllardır süren bir sosyo-kültürel yapının kendi iç düzenini sağlamaya yönelik bir fenomendir. Özellikle devlet otoritesinin zayıf olduğu ve bu tür bir sosyo-kültürel yapıda seküler hukuk anlayışının meşruiyet sorunuyla karşılaştığı bir durumda davaların geleneksel yollardan çözülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir başka ifadeyle aşiretlinin kolektif zihniyet şemasıyla davayı ve davalıyı bireyselleştiren modern hukuk zihniyeti uyuşmamaktadır.

Dini ve aşiretsel bağların kuvvetli olduğu Gerdi gibi aşiretler diğer birçok yönden olduğu gibi davaların çözüme kavuşturulmasında da sınırı aşan bir yola başvurmaktadırlar. Ancak bu her davanın sınırın karşı tarafında halledildiği anlamına gelmez. Bir başka ifadeyle bu tarafta aşiret içinde çözülemeyen davalar karşı tarafta Barzaniler tarafından hallediliyor.

Koryürek (Begijne) köyünde görüşülen, birçok kan davasının (ğündari) çözümlenmesinde rol almış ve Gerdi aşiretinin ileri gelenlerinden olan bir kişinin bu konuda dile getirdiği ifadeler oldukça dikkat çekicidir.

"Davalarımızın çoğunu bu tarafta kendi içimizde halletmeye çalışıyoruz. Fakat uzun bir süre çözüme kavuşmayan davalar da vardır. Diğer tarafta halledilen davalar genellikle uzun yıllar çözülemeyen kan davalarıdır. Barzaniler sadece Gerdilerin değil, Barzan aşiretine bağlı olan bütün aşiretlerin çözülemeyen davalarını çözüyor. Bu mntıkadaki hemen herkes Barzanilerin sözünü dinler."

Görüşülen bir başka kişi de davaların sınırın öteki tarafına havale edilmesini bir olay üzerinden örneklendiriyor: "Gerdiler arasında yaklaşık 20 yıl devam eden bir kan davası vardı. Arabulucular her ne kadar tarafları barıştırmaya çalıştılsa da olmadı. Fakat birkaç yıl önce Barzanilerin arabuluculuğuyla bu kan davası son buldu."

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi aşiret ya da aşiret konfederasyonu liderinin "adli yetkisi" modernleşmenin hızlı ve yayılcı karakterine karşı bu bölgede varlığını halen devam ettirmektedir. Bundan daha dikkat çekici olan ise söz konusu yetkinin sınırı aşan bir boyuta varması, dolayısıyla da bu tür geleneksel bağlılıkların halen varlığını devam ettirmesidir.

SONUÇ

Bu araştırmanın önemli sonuçlarından biri sınırın, sınır insanları tarafından resmi ya da devletçi bakış açısından çok daha farklı bir şekilde algılanıyor olmasıdır. Başka bir deyişle sınır, sınır insanları ve devlet için aynı anlama gelmemektedir. Birincisi için sınır, içinde bulunulan sosyal, kültürel ve ekonomik uzamsal bütünü parçalayan bir anlam taşıırken; ikincisi (ve bu açıdan bakanlar) için egemenliğin ve güvenliğin işareti ve “bizi” “yabancı”dan ayıran hat anlamına gelmektedir.

Her şeyden önce engellemeyi ifade eden sınır bazen fırsatlara da dönüştürülebilir. Dolayısıyla sınır, sınır insanları için “*fırsat koridorları*” (Flynn, 1997) olarak işlev görebilir. Sınırın, söz konusu insanlara imkân ve fırsat sunmasında her iki taraftaki ortak sosyal sermayenin varlığı büyük bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte sınırın, sınır insanları için imkân ve fırsatlara dönüşmesi sadece sınırdaki yaşayanlara bağlı bir durum değildir. Devlet kurum ve yetkililerinin de bunda önemli bir payı var ve çoğunlukla devletle sınır toplulukları arasında resmi olmayan anlaşmalara bağlıdır. Özellikle güneydoğu sınırları daima terör ve güvenlik meseleleriyle ilişkilendirilen Türkiye’de devletle sınır toplulukları arasındaki bu zımni anlaşmalar çoğunlukla istikrarsız bir seyir gösterir.

Bu çalışmanın vardığı önemli sonuçlardan biri de sınır bölgesindeki sosyo-kültürel yapının sınırı aşan bir boyuta varmasıdır. Bu durum Gerdi aşireti örneğinde çok açık bir biçimde görülmektedir. Sınır bölgesinin her iki tarafında da yerleşik bulunan Gerdi aşireti sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan neredeyse hiçbir farklılık göstermeyip ortak bir “biz” duygusuna da sahiptirler. Her iki tarafın birbirleriyle kurdukları ilişkilerin sıklığı bunun göstergesidir. Aşiret ideolojisi ve kültürü Gerdi mıntıkasında sınırı aşan bir boyuta vararak onu silikleştirmektedir. Bir başka ifadeyle sınır burada büyük ölçüde anlamını yitirmiş ve tabiri caizse sembolik bir dönüşüme uğramıştır.

Şunu da hemen belirtmek gerekir ki sınırın Gerdi mıntıkasında geçirdiği bu dönüşümde aşiret ve akrabalık bağlarının yanı sıra Gerdilerin korucu olması da büyük bir rol oynamaktadır. Zira, Gerdiler, devlet ile PKK arasında çatışmaların en yoğun yaşandığı bir dönemde köylerini boşaltmayarak korucu olmayı tercih ettiler. Bu, bir taraftan, onlarca can kaybına rağmen, onların sınırın karşı tarafındaki akrabalarıyla bağlarının kopmasını engellemiş, diğer taraftan da ticari anlamda sınırdan faydalanmalarına imkân vermiştir.

KAYNAKLAR

- AHMED, Akbar S., (1995), *Postmodernizm ve İslam* (Çeviren: Osman Ç. Deniztekin), İstanbul: Cep Kitapları.
- AMARAL, Ilidio Do, (2002), "New Reflections on the Theme of İnternational Boundaries", (Editör: Clive H. Schofield), *Global Boundaries: World Boundaries*, Volume 1, London, Taylor & Francis e-Library, s.16-22.
- ANDERSON, James - O'DOWD, Liam, (1999), Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance, *Regional Studies*, Volume: 33.7, s. 593-604.
- ANDERSON, Malcolm, (1996), *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*, Oxford: Polity Press.
- BAUD, Michiel - SCHENDEL, W. Van, (1997), "Toward a Comparative History of Borderlands" *Journal of World History*, Volume 8, Number 2, s. 211-242.
- BOURDİEU, Pierre - WACQUANT, Loic J.D., (2003), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (Çeviren: Nazlı Ökten), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BRUNET-JAİLLY, Emmanuel, (2010), The State of Borders and Borderlands Studies 2009: A Historical View and a View From the Journal of Borderlands Studies, *Eurasia Border Review*, Volume 1 No. 1 Spring 2010, s.1-15.
- BRUNET-JAİLLY, Emmanuel - DUPEYRON, Bruno, (2007), "Introduction: Borders, Borderlands, and Porosity", (Edited by: Emmanuel Brunet-Jailly), *Comparing Border Security in North America and Europe*, Ottawa, University of Ottawa Press, s.1-17.
- COHEN, Anthony P., (1999), *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çeviren: Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- DE CERTEAU, Michel, (2009), *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulam, Üretim Sanatları* (Çeviren: Lale Arslan Özcan), Ankara: Dost Kitabevi.
- DONNAN, Hosting - WILSON, Thomas M., (2002), *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, (Çeviren: Zeki Yaş), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, (1987), *Şemdinli Röportajı*, İstanbul: Onur Yayınları.
- FLYNN, Donna K., (1997), "We Are the Border": İdentity, Exchange, and the State Along the Benin-Nigeria Border, *American Ethnologist* 24(2), s.311-330.

- GİDDENS, Anthony, (2008), *Ulus, Devlet ve Şiddet* (2. Baskı), (Çeviren: Cumhuriyet Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- GUPTA, Akhil - FERGUSON, James, (1992), Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference, *Cultural Anthropology* 7 (1), s. 6-23.
- KAMAZİMA, Switbert R., (2004), "Borders, Boundaries, Peoples And States: A Comparative Analysis of Post-Independence Tanzania-Uganda Border Regions", PhD. Thesis, University of Minnesota.
- KOLOSISOV, Vladimir - O'Loughlin, John, (1998), New Borders for New World Orders: Territorialities at the *fin-de-siecle*, *GeoJournal* 44.3, s. 259-273.
- KOLOSISOV, Vladimir, (2005), Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches, *Geopolitics*, 10, s. 606-632.
- MARTİNEZ, Oscar J., (2002), The Dinamic of Border İnteraction: New Approaches to Border Analysis, in (Editör: Clive H. Schofield), *Global Boundaries: World Boundaries*, Volume 1, London, Taylor & Francis e-Library, s.1-14.
- MİNGHİ, Julian V., (2002), European Borderlands: International Harmony, Landscape Change and New Conflict (Edited by Carl Grundy-Warr), *Eurasia World Boundaries Series*, Vol. 3, New York, Taylor & Francis e-Library, s.89-100.
- NEWMAN, David - PAASİ, Anssi, (1998), Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in political Geography, *Progress in Human Geography*, 22, s. 186-207.
- NİKİTİN, Bazil, (2002), *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (5. Baskı), (Çevirenler: H. Demirhan, C. Süreyya), İstanbul: Deng Yayınları.
- ODA-ANGEL, Francisco, (2000), A Singular International Area: Border and Cultures in the Societies of the Strait of the Gibraltar, Working Paper 23, *The Center for Comparative Immigration Studies*, University of California, San Diego. <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkq23.PDF>
- ÖZGEN, H. Neşe, (2005), Sınırın İktisadi Antropolojisi: Suriye ve Irak Sınırlarında İki Kasaba, iç. Ed. B. Kümbetoğlu, H. B. Gedik, *Gelenekten Geleceğe Antropoloji*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- ÖZGEN, H. Neşe, (2004), *Sınır Kasabaları Sosyolojisi Projesi:2001-2004*, İzmir: TÜBİTAK.
- PAASİ, Anssi, (2009), "Bounded Spaces in a 'borderless world': Border Studies, Power and the Anatomy of Territory", *Journal of Power*, 2:2, s. 213-234.
- PAYAN, Toni, (2006), *The Three U.S.-Mexico Border Wars: Drugs, Immigration, and Homeland Security*, Westport: Praeger.

- RUMFORD, Chris, (2006), "Theorizing Borders", *European Journal of Social Theory*, 9 (2), s.155-169.
- VAN HOUTUM, Henk, (2005a), "The Geopolitics of Borders and Boundaries", *Geopolitics*, 10, s. 672-679.
<http://www.ru.nl/ncbr/html/files/geopoliticsborders.pdf>
- WILSON, Thomas M. - DONNAN, Hastings, (1998), "Nation, State and Identity at International Borders", (Editör: T. Wilson ve H. Donnan) *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, s.1-30.